

במאמרו כותב קפלנסקי, ש"אף על פי שה' לוי' השיב תשובה נמרצת ופקחת על רוב טענותיהם של מתנגדי 'התכניון' העברי, הוא – קפלנסקי – נוטל רשות לעצמו לנגוע בוויכוח זה, בזכות חיותו מהנדס מכונות שכיהן גם כמורה ללימוד המתמטיקה והפיזיקה ב"מחלקות הגבוהות" של הגמנסיה העברית ביפו. קפלנסקי דוחה על סמך נסיונו את טענות השוללים את האפשרות ללמד מקצועות טכניים בעברית. לדעתו, "כנראה שמתוך רדיפת השלום, הסכים המיעוט [הציוני] שבקורטוריון לתכניון בן שתי לשונות. רק 8 שעות לימוד מתוך 35 שעות הלימוד בשבוע תנתנה בעברית. ה' דר. נתן השתמש בפרשה זו כדי לסתר דרישות העברית כשפת הוראה".<sup>68</sup>

אך ד"ר פאול נתן ועמיתיו ב"עזרה" דחו את הצעת הפשרה של שמריהו לוי וחבריו הציונים בקורטוריון של הטכניקום, וההתנגשות היתה בלתי-נמנעת.

## לוי ו"מלחמת השפות"

לא רק נציגי "עזרה" לא היו שלמים עם הקמת טכניקום עברי, מבחינת שפת ההוראה הראשית. במחנה הציוני עצמו הדעות היו חלוקות.<sup>69</sup>

עוד בתחילת 1913 דלפו שמועות על כוונת נציגי "עזרה" בקורטוריון של הטכניקום להחליט על הגרמנית כעל שפת הוראה עיקרית הן בטכניקום והן בבית הספר התיכון היראלי שבחסותו.<sup>70</sup>

כאשר הדבר נודע לבוגרי המחזור הראשון של הגמנסיה "הרצליה", ובמיוחד לקבוצה המנהיגה ביניהם שהתארגנו ב"הסתדרות המצומצמת", עם אליהו גולומב, משה שרתוק (לימים: שרת), ודב הוז בראשם, הם כינסו את נציגי כל בתי הספר התיכוניים בארץ, כדי להסכים על נוסח של תזכיר שישלח בשם לקורטוריון של הטכניקום בברלין. הניסוח הסופי של התזכיר הוטל על משה שרתוק, שהיה אז בן 19, והוא גם חתם עליו בשם כל הנציגים.<sup>71</sup>

התזכיר נמסר ללוי באמצעות הד"ר יוסף לוריא, ב-22 ביוני 1913.

בתזכיר שמוען ל"קורטוריון של המכון היהודי להפצת השכלה טכנית בארץ ישראל, ברלין" בשם "תלמידי הכיתות העליונות של בתי הספר התיכוניים בארץ", מובעת אכזבה עמוקה מכוונת הרוב בקורטוריון להחליט לא על העברית כעל שפת ההוראה בבית הספר הגבוה הראשון בארץ. בתזכיר מובע החשש, שהחלטה כזו תכריח את כל בתי הספר בארץ "להתחשב עם עתידות תלמידיהם ולהתאים את תכנית לימודיהם לזו של בית הספר הגבוה".<sup>72</sup>

אחד העם גינה את יוזמת התלמידים וכתב: "...אינני מסופק שמי שהביא את הנערים ביפו לפרסם את מחאתם, גרם לסכסך את העניין עוד יותר, ובודאי עתידים אנו לשמוע בברלין, כי כל זה הוא 'אינטריגא' של קומץ ממורי הגמנסיה וחבריהם".<sup>73</sup>

גם שמריהו לוי גער בנערים מפני שסבר שהתזכיר נשלח במועד מוקדם מדי. במכתבו לד"ר יוסף לוריא, יו"ר מרכז המורים (ככל הנראה בין 22 ביוני, התאריך של תזכיר

התלמידים, לבין ה-27 ביוני) מתלונן לוי לא כל כך על עצם עובדת ניסוח התזכיר ושליחתו לברלין, כמו על העובדה, שבכך עקפו התלמידים את הנציגים הציונים בקורטוריון, וגם על הסגנון שבו נוסח התזכיר.

אי-אפשר בשום אופן לדבר בסגנון כזה עם אחד העם, טשלינוב, ועמי, עבדך... שיהיה ניכר מתוך מחאתם, כי הכרה פנימית ומסירות-נפש מדברת מתוכה... ואם יש לנו לעייע מלחמה פנימית בתוך הקורטוריון, מחייב ההיגיון הישר, כי הצעירים יפנו אלינו בדברים אחרים לגמרי, לא בפקודות, בצווים ובאיומים, כי אם בדברי נוחם, כלומר הם צריכים לאמור לנו כזה: דעו רבותינו, כי כל לכם לוותר מפני זה שאתם המועט והמה הרבים. דעו, כי הצעירים יעמדו תמיד על ימינכם ויעזרו לכם לגשם [להגשים] את תחיית העברית במוסד החדש...<sup>74</sup>

לוי גם חיווה את דעתו, שמאחר שתזכיר התלמידים יצר עובדה, מן הראוי שגם מרכז אגודת המורים ייצא בגילוי-דעת משלו בנושא לשון ההוראה בטכניקום. גערתו לתלמידים באה, ככל הנראה, גם לרצות את אחד העם שכעס עליהם מאוד. הוא, לוי, הרי היה לא פחות לוחמני מהתלמידים. הוא היה הראשון מבין החברים הציונים של הקורטוריון שהודיע על כוונתו להתפטר אם לא תוסר הסכנה של פגיעה במעמדה של העברית בטכניון.<sup>75</sup>

לוי חזר בו מכוונה זו בגלל הפצרותיו של אחד העם. אך גם אחד העם, "שלא רצה להצטייר בדעת הקהל הלאומית כמי שמוכן להתפשר בענין שלחם למענו בכל שנות פעילותו הציבורית", שינה את דעתו, ובמכתבו לד"ר נתן דרש – כמו לוי – שגם בטכניון יילמד לפחות חלק המקצועות הטכניים בעברית.<sup>76</sup>

מכל מקום התלמידים לא נסוגו גם אחרי שנודע להם מפי ד"ר לוריא על התגובה השלילית לתזכיר מצד חברי הקורטוריון הציונים. מאחר שהשלטתה של העברית הועמדה בספק סברו, ש"רק מערכה נמרצת והקמת חומה בצורה של הנוער בארץ יהיה בכוחן להשפיע על כיוון העניינים בקורטוריון".<sup>77</sup>

אך לא רק "הנערים" היו מודאגים. בראשית שנת 1913 "גברו רגשי הייאוש בקרב החוגים הלאומיים בארץ ישראל בכוונותיה הטובות של העזרה".<sup>78</sup>

עוד במחצית מאי 1913, התריע לוי במכתב אל אחד העם, על סימנים מדאיגים בהתנהגותה של "עזרה" באשר לשפת ההוראה בטכניקום, ועל הגיבוי שנציגי ממשלת גרמניה בא"י נותנים ל"עזרה":

לפני ימים אחדים פגש הקונסול הגרמני בחיפה את מר ניימן, מנהל בית הספר של "עזרה" ואמר לו בזה הלשון: "להוי ידוע לך, כי שפת הלימודים בהטכניקום תהיה רק הגרמנית...". הממשלה הגרמנית מראה בזמן האחרון התעניינות יתירה בכל מה שנוגע לבית הספר של "עזרה". בירושלים התחילו מפני זה להוסיף מן הקודש אל החול. בהסמינר למורים/שם/נבנית הגרמנית מחורבנה של העברית. וכן גם בבית הספר של "עזרה" ביפו. המורים מתמרמרים על זה בצנעא ומחשים בפרהסיא... מכל תהלוכותיהם של אנשי "עזרה" בשנים האחרונות נראה לי כי עוסקים הם באמת בפוליטיקה גרמנית, וגם הטכניקום



נכנס בהנדוניה, שהם מציעים לממשלה הגרמנית. כמובן, נעשה כל זה בחשאי ובסודי סודות... הד"ר לוריא, המתון הגדול במרכז המורים, אף הוא אמר לי, כי החוצפה הגרמנית עוברת כל גבול, ויש לראות כי במהרה תתלקח המלחמה נגד מוסדות ה"עזרה" ביתר עוז מאשר נגד האליאנס שהיא חוזרת כעת כמעט בתשובה... צריך לדרוש, שבראש בית הספר הזה התיכון הריאלי יעמוד אחד משלנו, כלומר, הבא לכאן לשם עבודת התחיה...<sup>79</sup>

ובמכתבו לד"ר יחיאל צ'לנוב, החבר הציוני השלישי בקורטוריון, כותב לוין בין השאר: "...בהחלטותיו של הקורטוריון תלויה השתתפותי לעתיד בשכלול הטכניקום. ואם לא יעלה בידנו להכריע את הכף כלפי היסוד העברי, אסלק את ידי מהמוסד הזה, ויהי מה, כי אין ברצוני להשתתף בעבודת סתירה".<sup>80</sup>

במכתב לאחד העם מ-1 ביוני 1913, מדווח לוין על ישיבה שהיתה לו ולד"ר פינקלשטיין, שליחה של "עזרה" לטכניקום, עם ועד הלשון, אליה הוזמנו גם המורים העברים בירושלים. בשיחה שהתפתחה לאחר הרצאתו המדעית של דוד ילין, דרשו רוב המשתתפים לדון בשאלת לשון ההוראה בטכניקום. "הרוב דרש", כתב לוין לאחד העם, "כי כל הלימודים, בלי שום יוצא מן הכלל, יילמדו בעברית". לוין מצייין, שנוכח התביעה הזאת של רוב המשתתפים בישיבה, ובראותו את ד"ר פינקלשטיין נדהם מ"שוביניזם" זה (כפי שזה קרא למה ששמע מפי המורים), הוא — לוין — ראה חובה לעצמו להיות "מתווך ומפשר". בדיעבד, מוסיף לוין, הוא לא הצטער על מה שקרה בישיבה זאת, כי כך לפחות נוכח ד"ר פינקלשטיין כי "א"י איננה ארץ עזובה, וכי יש פה דעת קהל שנחוץ להתחשב עמה".<sup>81</sup>

אירוע זה מדגים היטב כיצד ד"ר שמריהו לוין נאלץ "להלך בין הטיפות", בהיותו, מצד אחד, נציגו הרשמי בשכר של הקורטוריון של הטכניקום שהיה נתון לשליטתה המועשית של חברת "עזרה", אך היו בקורטוריון גם נציגים של יהדות ארצות הברית, שאפשר וצריך היה להפכם לבעלי ברית בעד העברית; מצד שני, הוא היה נציג התנועה הציונית בקורטוריון; מצד שלישי, היה עליו להתחשב בכמה גורמים ביישוב היהודי בארץ ישראל, כמו המורים העברים; התלמידים של בתי הספר התיכוניים ושל הסמינרים למורים; החורים של התלמידים האלה וכו'. היה עליו לנהוג בזהירות אם רצה לקדם את העניין בדרכי שלום. ברם, משימה דיפלומטית לוליינית זו לא תמיד צלחה בידו.

אמת מרה ואכזרית התבררה ללוין עד מהרה אחרי שכתב מכתב-תזכיר אל "הקורטוריון של המוסד היהודי לחינוך טכני בארץ ישראל, ברלין", ובמקביל גם מכתב אישי לד"ר פאול נתן, כדי "למנוע אי הבנות".

את התזכיר לקורטוריון כתב לוין כדי לקדם את הדין וחשבון שאמור היה למסור בברלין ד"ר פינקלשטיין, המנהל בפועל מטעם "עזרה" של פרויקט הטכניקום, אחרי שובו מביקור לימודי בארץ ישראל. באשר למעמדה של העברית בטכניקום לאחר שיקום כתב לוין:

...אין כאן כל מקום עבור קנה מידה אירופי. השפה העברית הייתה כאן שורשים עמוקים ונהייתה לכל הפחות לדור הגדל לשפת-אם ולשפת-הדיבור האמיתית. בתי הספר התיכוניים הקיימים... הוכיחו כי השפה העברית מתאימה בהחלט ולגמרי לשמש לשפת הוראה לבית הספר התיכון היהודי כאן בארץ. לצרכי בית ספר גבוה, כמו הטכניקום, חסרים לעת עתה כוחות הוראה המתאימים, שיוכלו ללמד בשפה העברית. אולם למקצועות מספר אפשר יהיה להנהיג כבר עכשו את ההוראה בשפה העברית, כגון פיזיקה, כימיה ומתמטיקה. יעשה רושם שלילי, אם תידחה השפה העברית כליל מן הטכניקום. המקצועות שאינם מקצועות חובה אינם באים בחשבון מכיוון שרואים בהם מלכתחילה מקצועות פחותי דרגה ובלתי חשובים...

לוין הודיע שאם לא יתקבלו הצעותיו ה"מינימליות" הוא ייאלץ להסיק את המסקנות, כי "אני יכול לעבוד רק בהתאמה הרמונית עם העולם היהודי".<sup>82</sup>

באשר ל"הצעותיו המינימליות", ניהל לוין ויכוח גם עם אחד העם. במכתבו אליו מ-8 ביוני 1913 כתב: "וסלח נא לי יקירי, אם אומר לך, כי למרות ראייתך הבהירה, אי אפשר בשום אופן להסכים לויתוריד בנוגע להטכניקום. תביעותי אמנם חדשות הנה, אבל נובעות הנה מתוך הכרת המצב, כפי שחקרתי אותו למדי... הנני אומר בהחלט גמור, כי נקודת הכובד של כל השאלה איננה בבית הספר התיכוני כי אם ראשית כל ודווקא בהטכניקום".<sup>83</sup>

לוין חש, שנוסף על התזכיר הרשמי לקורטוריון, עליו לפנות במכתב אישי לד"ר פאול נתן, כדי להכינו ולרכוש את לבו לקראת הדיון בתזכיר במליאת הקורטוריון, וכדי "למנוע אי הבנות": "כשתהיה שפת ההוראה בטכניקום אך ורק השפה הגרמנית, לא יעזרו לנו כל הסברים. הטכניקום ייחשב לא רק למוסד הנוסד על-ידי יהודים גרמנים, אלא גם למכשיר בידי הממשלה הגרמנית. מלכתחילה יקומו מתנגדים רבים למוסד בארץ ישראל גופא וגם בחוגים יהודיים שונים בעלי השפעה..."

למרות הביקורת המוטחת בפניו לא פעם על ידי חוגים ציוניים, הוא, לוין, מתכוון "להתמסר כליל" לפעולה בא"י "ולוותר על כל דבר אחר", וזאת מכיוון שהוא מאמין שעוד יוכל לפעול משהו "לטובת החיים היהודיים המתפתחים כאן". הוא גם מבהיר שיש לו "קווים אדומים". "אולם במקרה ואתנגש באופן גלוי וגס בדעת הקהל, אאלץ לחפש לי משהו אחר. אבקשך, אדוני הדוקטור הנכבד, שלא תראה בדברי אפילו צל של איום: אין עליי לאיים על אף איש, ליאני שלי עלי למסור דין וחשבון. אפשר לעבוד בארץ זו רק כשתינשא ברעיון רם. ארץ ישראל איננה מקום לפתרון בעיית הלחם..."<sup>84</sup>

אך נימת ההתנצלות, והמחמאות של לוין לא היה בכוחן לפייס את ד"ר נתן, שראה במכתבו של לוין (לקורטוריון ואליו) כעין הכרזת מלחמה. בתשובתו ללוין מה-21 ביוני 1913, במכתב בן 12 שורות מביע נתן תחילה את שמחתו האדיבה על השיפור שחל במצב בריאותו של לוין, וכותב שאינו מתכוון כלל להתייחס לנושא מכתבו.



כי אם לזין היה מלכתחילה מעוניין בשיג ושיח פרטי, לא היה עליו לפנות רשמית לקורטוריון. לאחר שעשה זאת, כל בירור פרטי מיותר.<sup>85</sup>

לא הועילה גם התנצלותו של לזין, שהוא אך ניסה להפיג מתחים וגם לא הסברו שהוא נקלע בין הפטיש והסדן, באשר ביישוב העברי הוכתם שמו כ"פשרן", בין היתר מפני שהביע את דעתו, שהתזכיר ששלחו נציגי התלמידים של בתי-הספר התיכוניים בארץ ישראל, היה בעיתוי מוקדם מדי.

בינתיים הלכו וגברו החששות בחוגים הלאומיים ביישוב באשר לכוונותיה של "עזרה", ואמנם התברר, שהחששות לא היו נטולי יסוד. הקורטוריון שהתכנס ב-16 באוקטובר 1913 דחה ברוב קולות את הצעת הפשרה של לזין, וקיבל החלטה שכללה שלושה סעיפים:

א. אין אנו קובעים שפת הוראה רשמית, שתוטל כחובה בכל המקצועות, שיהיו נלמדים במוסדות האמורים. ה"טכניקום" ובית הספר התיכון הריאלי שעל ידו.  
ב. ללשון העברית תוקדש תשומת לב מיוחדת בהסכם עם אופיו היהודי של הטכניקום.

ג. מדעי הטבע יהיו נלמדים בשפה הגרמנית, כדי ששפה זו, שהיא תרבותית ביותר, תשמש גשר להתפתחות המדע של העת החדשה.<sup>86</sup>

המשמעות המעשית של ההחלטה היתה, שבבית האולפנה הגבוה הראשון בארץ ישראל תשלוט לא השפה העברית, כי אם הגרמנית. שלושה החברים הציונים של הקורטוריון – שמריהו לזין, אחד העם ויחיאל צ'לנוב – התפטרו מחברותם בקורטוריון, לאחר שתיאמו את עמדתם עם ההנהלה הציונית בברלין.<sup>87</sup> התפטרותם שימשה אות להתמרדות היישוב החדש נגד החלטת הרוב בקורטוריון ונגד הממסד החינוכי של "עזרה" בכלל.

במכתב אל משה בן-יהודה כרפס מ-26 בנובמבר 1913, כחודש לאחר ההתפטרות כותב לזין בין השאר: "הועד הפועל הגדול אישר פה אחד את דרכי פעולתנו והוא ינקוט מצדו בכל האמצעים, שהשפה שלנו תישאר השלטת בבתי-הספר שלנו בא"י...המאורעות בא"י הקדימו אותנו. כמעט כל בתי הספר של ה'הילפספריין' סגורים. שובתים התלמידים ורובם של המורים. אגודת המורים פותחת בית-ספר ריאלי עברי בחיפה וחושבים גם על בית מדרש למורים בירושלים. דעת הקהל בא"י נרגזת מאד ... בא"י מייחסים את החלטת הקורטוריון כאל פשע לאומי. מתברר, משה בן-יהודה, שהצבעה בענין השפה בטכניון התנהלה לא לפי כל כללי היושר. מתברר אחר-כך, שהאמריקאים לא קיבלו ידיעות מדויקות. פניתי אל האמריקאים בתזכיר ואני מחכה לתשובה".<sup>88</sup>

הניצוץ שהצית את אש המרד היה בבית המדרש למורים של "עזרה" בירושלים, שבו התנהל זמן רב סכסוך בין רוב התלמידים בסמינר שדרשו הקפדה על העברית כשפת הוראה עיקרית בו, לבין הנהלת הסמינר שבמצוות "עזרה" העדיפה את השפה הגרמנית. תלמידי בית המדרש תכננו להכריז שביתה נגד ההנהלה ונגד חברת "עזרה", גם למען מעמדה של העברית וגם למען אופי חילוני של הסמינר, נוסף על תביעות

כלכליות. הם חיפשו גוף שיוכל לתמוך בהם מבחינה כלכלית במקרה שהשביתה תימשך זמן רב. ידוע, שנציגי התלמידים בסמינר פנו למנהל הגמנסיה "הרצליה" ביפו, ד"ר בן-ציון מוסינזון, בשאלה אם הנהלת הגמנסיה תהיה מוכנה לתמוך בהם, אך ככל הנראה לא קיבלו ממנו תשובה חד-משמעית.<sup>89</sup>

כשנודעה הבעיה ל"נערים מיפו", הם החליטו לפעול. חברי "ההסתדרות המצומצמת", אליהו גולומב, משה שרתוק ודב הוז, יחד עם זרובבל חביב (חבר "ועד השמינית") דנו בתפקיד תלמידי הגמנסיה במערכה על השלטתה של העברית, והחליטו "לאחר שיקול דעת מרובה" לעודד את תלמידי הסמינר למורים בירושלים להכריז על שביתה, וגם הבטיחו להם עזרה כלכלית במקרה הצורך. לשם מימוש ההחלטה היה צורך לשלוח נציג לירושלים שיבוא במגע ישיר עם תלמידי הסמינר. מאחר שחברי "ההסתדרות המצומצמת" היו תלמידי השמינית והתכוונו לבחינות הבגרות ונוסף על כך היו נתונים בעיצומם של הבירורים ביניהם לבין עצמם על יעדס כבוגרי המחזור הראשון של הגמנסיה העברית הראשונה בעולם, החליטו – אחר היסוס מה – לגייס למשימות השליחות את מרכזי ברנשטיין ותלמיד נוסף בשביעית. אל שניים אלה צורף/הצטרף גם ברוך לייבוביץ (לימים בן-יהודה).<sup>90</sup>

רק אחרי מאמץ שכנוע רב הצליחה משלחת זאת לשכנע את תלמידי הסמינר של "עזרה" בירושלים להכריז על שביתה וגם זאת רק אחר שברנשטיין לקח על עצמו את האחריות האישית להעביר להם הבטחה בכתב של גולומב, שרתוק והוז, השלישייה המנהיגה של "ההסתדרות המצומצמת", בדבר התמיכה החומרית במקרה שהנהלת "עזרה", שבה הם היו תלויים כלכלית, תחליט להתנקם בהם. ברנשטיין הציע לתלמידי הסמינר לחתום על הצהרת-שביתה, אותה הוא ימסור ל"ועד השמינית" רק תמורת חתימה על התחייבות לבוא לעזרת תלמידי הסמינר אם יודקו לה. הירושלמים קיבלו את הצעתו.

כשחזרה המשלחת מירושלים ליפו ברכבת, חיכו להם על הרציף שרתוק, גולומב והוז, ועוד באותו מעמד חתמו על ההתחייבות. "...היו הרבה אספות פומביות, הרבה מאמרים ומחאות, אבל ריב הלשונות הוכרע במעשים כאלה כמו שביתה הסמינר של "עזרה".<sup>91</sup> והיו עוד מעשים כאלה מצד "הנערים מיפו", "ההסתדרות המצומצמת", ו"החבור הצעיר" של הגמנסיה "הרצליה". מטעמם קיבל על עצמו יצחק אולשנסקי (לימים: אולשן), גם הוא תלמיד ב"הרצליה", את ארגון המפעלים ליצירת קרן שביתה. ותחילה נערך נשף אמנותי בהשתתפות קהל רב שקנה כרטיסים לנשף ו"תרומות הורמו באהדה ובהתלהבות, וההכנסות הסתכמו ב-1,200 פרנק, סכום עצום בימים ההם".<sup>92</sup>

למרות ששמריהו לזין לא היה שלם לגמרי עם העיתוי שבו נשלח התזכיר של תלמידי בתי הספר התיכוניים לקורטוריון הטכניקום בברלין הוא האץ בד"ר יוסף לוריא, יו"ר מרכז אגודת המורים, וממורי הגמנסיה "הרצליה", לשלוח תזכיר להנהלת הקורטוריון גם מטעם מרכז המורים.<sup>93</sup>

ואמנם מרכז המורים דן בנוסח התזכיר בכמה משיבותיו.<sup>94</sup> מלחמת חשפות" החלה בכל עוצה.



גם אחד העם, שבראשית המאבק הביע ביקורת על "מהלכי המלחמה" של המורים ושל "התלמידים", שלדעתו היו מלאי טעויות, שינה את דעתו, כאשר נוכח לדעת ש"מהלכי מלחמה" אלה של היישוב היהודי בארץ ישראל גייסו את דעת הקהל היהודית – לא רק הציונית – בתפוצות לתמיכה במלחמתו של היישוב. באיגרותיו התחיל לעודד את הלוחמים בארץ להמשיך ב"כיבוש היעד הלאומי", שהוא הבטחת השליטה של העברית בבתי-הספר בארץ.<sup>95</sup>

בין התחלת "מלחמת השפות" בסתיו 1913 לבין סיומה באביב 1914, השתררה מידה מסוימת של אנדרלמוסיה, כפי שמתאר אותה גם ארתור רופין בכרך השני של זכרונותיו: "המורים והתלמידים, שלחמו את מלחמת העברית, פורשים היו יום-יום מבתי הספר של אגודת-העזרה ועושים להם רשות-יחיד על דעת עצמם. זו הדרך נשתררה אנדרלמוסיה גדולה בתחום החינוך, שכן מחמת שיכון הכיתות בכל בנין הבא ליד ואי-יציבות מספר המורים והתלמידים, וכן מחמת חוסר רהיטים וממון, חיתה הוראה מתוקנת מלאכה הכרוכה בקשיים או אף דבר שבנמנע..."<sup>96</sup>

"מלחמת השפות" נמשכה. אפרים כהן, מנהל סמינר המורים של "עזרה" בירושלים, דחה את הדרישה האולטימטיבית של תלמידי הסמינר בדבר הנהגה מידית של עברית כשפת ההוראה בסמינר והם פתחו בשביתה. אחריהם עזבו את הסמינר רוב המורים. בהשפעת ניצחון זה החליטו תלמידי הגמנסיה "הרצליה" ("נערי יפן" הידועים) להרחיב את המערכה. הם באו במגע עם תלמידי בית הספר של "עזרה" ביפו ועם הוריהם, וזאת כדי להניעם לדרוש את הנהגת השפה העברית כשפת ההוראה בבית ספרם, תוך איום בשביתה. החורים והתלמידים נענו, ושלחו מיד מברק אולטימטיבי להנהלת "עזרה" בברלין. כשזו סירבה להיענות לתביעה התפטרו כל מורי בית הספר והוכרזה שביתת תלמידים. מתוך 198 תלמידים רק 15 הפרו את השביתה. בתלמידים השובתים טיפלו חברי "הדור הצעיר" של "הרצליה" עד שהחורים ייסדו בית ספר חדש לבנים בפיכות מרכז המורים.<sup>97</sup>

מאז הפך מרכז המורים לכעין "מיניסטרויון לחינוך", בעל "סמכות שאולה", לפי קביעתה של רחל אלבוים-דרור.<sup>98</sup>

יש המאשימים את ההסתדרות הציונית העולמית ואת הנהלתה, שבראשית "ריב הלשוניות" הסתפקה בצפייה סבילה מן הצד. אך מאבק היישוב העברי בארץ ישראל, ו"הרגשות הלאומיים הגואים" סחבו גם אותה וגרמו לתפנית בעמדותיה.<sup>99</sup>

כפי שהראינו, נציגיה (אמנם הבלתי-רשמיים) של ההנהלה הציונית, אחד העם, ד"ר יחיאל צילנב, ובמיוחד ד"ר שמריהו לוי, היו כל הזמן "בתמונה" ולוין מילא תפקיד מפתח בכל התהליך שהוביל בסופו של דבר לנצחונה של העברית. הוא קיים קשר חזק למדי עם כמה מחבריו האמריקנים של הקורטוריון,

ובניהם היה יעקב שיף, שעוד ב-1908, נדב ביד נדיבה לצרכי הקמת הטכניקום, ומאז לא פסק להתעניין בהתקדמות הפרויקט.<sup>100</sup>

שיף גם יזם את צירופם של שבעה חברים אמריקנים נוספים לקורטוריון והם היו יותר משליש מ-21 חבריו. ביניהם היה גם ויליאם רוזנוואלד, שתרגם את הסכום

הגדול ביותר אחר שיף להקמת הטכניון. נרמז גם, שהוא מימן את העסקתו של לויין בחיפה.<sup>101</sup>

רוזנוואלד גם ביקר בארץ ישראל, שם נפגש עם הבארון אדמונד דה-רוטשילד, ושניהם שלחו לפי בקשת ארתור רופין מברק להנהלת הקורטוריון בברלין, בו חיוו דעתם בעד הנהגת העברית כשפת ההוראה בטכניקום.<sup>102</sup>

איש קשר חשוב של שמריהו לויין אל הציונים האמריקנים ואל החברים האמריקנים של הקורטוריון היה ד"ר יהודה לייב מאגנס. עוד באביב 1910, כותב מאגנס ללויין: "עדיין לא דיברתי עם מר שיף על דבר הטכניקום, ואחרים כמה כמו? מארשאל ומר שטרויס התאוננו כי לא הוזמנו להתעץ אודות המוסד שהם המפקחים על הניר, ולא קיבלו דין וחשבון מבערלין או ידיעות ברורות ממקור אחר. ואם לפי דעתך עלי לדרוש איזה דבר ממר שיף, כתב-נא אלי ואמלא את בקשתך..."<sup>103</sup>

בנובמבר 1913, לאחר החלטת הקורטוריון של הטכניקום מאוקטובר, כתב לויין לד"ר מאגנס (ששאל אותו איך על הציונים האמריקנים להתנהג), כי במקרה נודע לו ללויין שד"ר נתן, במכתביו לחברי הקורטוריון האמריקנים, ניסה להבאיש את ריחו בעיניהם, ובמיוחד בעיני יעקב שיף, אשר תמיד חשש פן יחשדו בו בציונות.

אפילו מר רוזנבלד, השופט יוליאן מק ומר אדולף קרויזר, שאני השפעתי עליהם והכנסתי אותם להוועד-הקורטוריון, אפילו המה נתנו יפוי כוח בשאלת שפת ההוראה לא לי, כי אם למיטמאנדארפר, נשיא "בני-ברית" בגרמניה, והלא יודע אתה עד כמה מתנגדים האדונים האלה לכל יצירה לאומית-עברית... חושש אני שמלחמה עזה וקשה תתפרץ ראשית כל בארץ גופא להגל השערוריה הלאומית החדשה. עובדי עבודת התחיה בארץ ישראל לא יתפשרו לעולם עם מוסד כזה שמשפיל את כבוד השפה העברית ונותן גם חרב בידי צוררינו... להתנפל עלינו לאמור, כי לוחם אני מאת ממשלה נכריה- של גרמניה/לעבד בעדה את הקרקע, ותשובה לא תהיה לנו..."<sup>104</sup>

לויין מודיע במכתבו למאגנס, שהוא "עושה עוד נסיון אחד" ושולח לכל חברי הקורטוריון האמריקנים תזכיר מיוחד "כדי לבאר להם עד כמה שאפשר את המצב של העניין", עם העתק אליו [למאגנס].

גם האקורד שסיים במידה רבה את "מלחמת השפות" לטובת נצחונה של העברית, 'נוג'ן' על ידי שמריהו לויין, שהודות לקשריו הטובים עם הציונים בארצות הברית ועם אישים יהודים לא-ציונים שם, הצליח לשכנע את נציגיהם בקורטוריון לתמוך בשינוי ההחלטה הקודמת. אחד מנימוקיו המשכנעים היה, שבמלחמתו בעד העברית הוכיח היישוב היהודי בארץ ישראל שאינו רוצה להיות כלי-שרת בידי האימפריאליזם הגרמני. אך הנימוק המכריע, ככל הנראה, היו קשריו עם י"ל מאגנס שהיה "אישיות המפתח" בהחלטתם של החברים האמריקנים של הקורטוריון, אשר בשיבתם ב-18 בינואר 1914 החליטו וחבריקו את החלטתם לארץ ישראל, לפיה "הקורטוריון האמריקני" מכיר עקרונית בעברית וקובע שתוך 7 שנים יש להשלים את העיברות (Hebraization) של הטכניקום.<sup>105</sup>



ב-22 בפברואר 1914 התכנס הקונגרס של הטכניקום לדיון חוזר והחליט לאמור:

- א. לשון ההוראה של פיזיקא ומתמטיקה בטכניון תהיה מן היום הראשון עברית.
- ב. כעבור ארבע שנים ישובו וידונו אילו מקצועות טכניים-מדעיים חדשים אפשר ללמד בעברית.
- ג. המורים והפרופסורים שאינם יודעים עברית, חייבים ללמוד אותה תוך ארבע שנים.<sup>106</sup>

לשכת המרכז הציוני בברלין ראתה בהחלטה זו "ניצחון גמור ליהדות הלאומית" ולעברית.<sup>107</sup> ברם, למרות "ניצחון גמור" זה, לא עלו ענייני הקמת הטכניון ופתיחתו על דרך המלך. הסכסוך הממושך התיש את כל הצדדים, ייאש את הנדבנים, ופרץ מלחמת העולם הראשונה באוגוסט 1914 עוד הגביר את אי-הוודאות לגבי המשך הפרויקט.<sup>108</sup>

ליון, שבפרוץ מלחמת העולם הראשונה נתקע בארצות הברית ופעל שם לייסוד הוועד הציוני הזמני, דאג לכך שהסתדרות ציוני אמריקה בראשות השופט לואי ברנדייס תפרסם גילוי דעת נגד הפגיעה בטכניקום עד לסיום המלחמה.<sup>109</sup>

אך הטיפול בטכניקום התחדש רק לאחר סיום המלחמה.

ד"ר פינקלשטיין, מנהל הפרויקט מטעם "עזרה", לא ראה עוד טעם לשהייתו בחיפה, וחזר לברלין במאוס 1914. זאת למרות העובדה, שהממונים עליו, גיימס סימון וד"ר פאול נתן טרם הרימו ידיים. סימון הכריז שאינו מקבל את החלטות ישיבות פברואר של הקונגרס באשר למעמדה של העברית בטכניקום. הם שלחו כעין אולטימטום לחברים האמריקנים של הקונגרס, ודרשו מהם להעביר לזכות "עזרה" 100,000 מארקים, או שהפרויקט יבוטל. כשהתברר ל"אמריקנים" באמצעות יעקב שיף, ש"עזרה" לא רק דורשת כספים נוספים, והשתתפותה הכספית נחשבת הלוואה שבמקרה של ביטול הפרויקט יש להחזיר לה, הודיע נציגם לואי מרשל לסימון, שנוכח התפתחות זאת, החליטו החברים האמריקנים בקונגרס, שהשתתפותם בו חסרת-תועלת ומודיעים לו בזה על התפטרותם.<sup>110</sup>

יעקב שיף, שהשקיע כה הרבה בפרויקט הטכניקום, לא יכול היה להשלים עם האפשרות של ביטול הפרויקט, ושלח 100,000 מארקים שדרשה "עזרה". לא לפני שהאשים מעל דפי The American Hebrew את "הקבוצה הקטנה של לאומנים", עם שמריהו ליון כדוברם, בהזדקקות ל"אמצעים אנארכיסטיים", אחרי שלא הצליחו להשיג את מטרותיהם בדרך אחרת. טינתו של שיף ללאומנים הציונים פגה או נחלשה במשך ימי המלחמה. גורלם של היהודים בימי המלחמה גרם לו להשתכנע בחיוניות המפעל הציוני אם כי הוא עצמו לא הפך ציוני. את נאמנותו ל"פרויקט שליו", הטכניקום, הוכיח כאשר הציע לרכוש את הטכניקום מ"עזרה" בשביל ההסתדרות הציונית. ככל הנראה, היה בהחלטתו זו חלק גם ל"אנארכיסט" הציוני, שמריהו ליון.<sup>111</sup> שיעור ב-1915, בהיותו בארצות הברית, הרשה לעצמו להניח, ש"אחרי המלחמה יהיה

היחס לארץ ישראל, בדרך כלל, אינטימי הרבה יותר גם מצד המתנגדים המהוגנים עד עתה".<sup>112</sup>

## הערות

1. שמריהו ליון, **גלות ומרד**, תל-אביב 1967, עמ' 223-224 [להלן: ליון, **גלות ומרד**].
2. שם, עמ' 10.
3. ר' Lewis Coser, *Men of Ideas — A Sociologist View*, New York: The Free Press, 1965.
4. ליון, **גלות ומרד**, עמ' 167.
5. שם, עמ' 173.
6. שם, עמ' 179-180.
7. שם, עמ' 183-184.
8. שם, עמ' 197.
9. שם, עמ' 203.
10. יוסף גולדשטיין, **אחד העם — ביוגרפיה**, ירושלים 1992, עמ' 287; גם 90-96. [להלן: גולדשטיין, **אחד העם**]; ר' גם שמריהו ליון, **מזכרונות חיי**, כרך ג — **במערכה**, תל-אביב תרצ"ט, עמ' 17-28. [להלן: ליון, **במערכה**].
11. ליון, **גלות ומרד**, עמ' 219-220.
12. שם, עמ' 220.
13. ר' יצחק גרינבוים, **התנועה הציונית בהתפתחותה**, ג, תל-אביב 1953, עמ' 142-144. [להלן: גרינבוים].
14. ליון, **גלות ומרד**, עמ' 231-232.
15. שם, עמ' 232.
16. שם, עמ' 223-224. באשר לחוקרים את יחסי יידיש-עברית, ראה: בנימין הרשב. "על טבעה של לשון יידיש בהקשריה ההיסטוריים". **הספרות**, 4-3 (35-36), קיץ 1986: 45-5; שלמה יזרעאל. "ההיתת תחיית העברית נס? על תחליכים של פידזייניזאציה וקריאולויזאציה ביצירת העברית החדשה". דברי הקונגרס העולמי התשיעי למדעי היהדות, 1986: 77-84; איתמר אבן-זהר. "הצמיחה וההתגבשות של תרבות עברית מקומית וילידית בארץ ישראל 1882-1948". ב: שלמה מורג (עורך), **העברית בת-זמננו**, כרך א', 1987: 77-98; בנימין הרשב. "מסה על תחיית הלשון העברית". **אלפיים**, מס' 2, 1990: 9-53.
17. שמריהו ליון, **במאבק** — מבחר מאמרים ונאומים, תל-אביב תש"ט, עמ' 183-184.
18. ש. ליון, **במערכה**, עמ' 39.
19. ש. ליון, **גלות ומרד**, עמ' 220.
20. שם, עמ' 219-220.
21. שמריהו ליון, **מזכרונות חיי**, כרך ד — **בעולם החדש**, תל-אביב תש"ב, עמ' 63, [להלן: ליון, **בעולם החדש**].
22. שמריהו ליון, **אגרות**, תל-אביב תשכ"ו, עמ' 31. [להלן: ליון, **אגרות**] על חולשת התנועה הציונית באמריקה לפני מלחמת העולם הראשונה ר' גם Chaim Waxman, *America's Jews in Transition*, Philadelphia: Temple University Press, 1983, p. 60.
23. דברי וייסגל נכתבו במבוא לליון, **גלות ומרד**, עמ' 1.
24. ליון, **בעולם החדש**, עמ' 143-144.

25. Howard M. Sacher, *The Course of Modern Jewish History*, New York: Dell Publishing Company. A Delta Book, 1988, pp.369-370. [להלן: סאקר].
26. רחל אלבוים-דרור, *העברי בארץ-ישראל, 1920-1914*, ירושלים תש"ן, עמ' 27. [להלן: אלבוים-דרור, *החינוך העברי*].
27. שם, עמ' 39.
28. Alan Mintz, *Hebrew in America: Perspectives and Prospects*, Detroit: Wayne State University Press, 1993, p.15.
29. שם, עמ' 35-36, 51.
30. שם, עמ' 58-59.
31. סאקר, עמ' 370.
23. אלבוים-דרור, *החינוך העברי, א, 1914-1854*, עמ' 242-243.
33. ר' זכרונותיו של חיים בוגרשוב-בוגר בתוך: ברוך בן-יהודה (עורך), *סיפורה של הגמנסיה "הרצליה"*, תל-אביב תש"ל, עמ' 20 [להלן: בן-יהודה, *סיפורה של "הרצליה"*].
34. שם.
35. שם, עמ' 35-36.
36. שם, עמ' 31.
37. שם, עמ' 37.
38. שם, עמ' 39.
39. שם, עמ' 47.
40. שם, עמ' 48.
41. *הפרוטוקולים של הקונגרס הציוני השמיני* (בגרמנית), 1907, עמ' 220-221. [להלן: *הפרוטוקולים של הקונגרס השמיני*].
42. בן-יהודה, *סיפורה של "הרצליה"*, עמ' 48-49.
43. שם, עמ' 49.
44. שם, עמ' 54-55.
45. שם, עמ' 105.
46. *הפרוטוקולים של הקונגרס השמיני*, עמ' 222.
47. שם, עמ' 339.
48. גרינבוים, ג, עמ' 87-88.
49. *הפרוטוקולים של הקונגרס השמיני*, עמ' 321.
50. מ' רינות, *חברת העזרה ליהודי גרמניה ביצירה ובמאבק*, ירושלים 1971, עמ' 21. [להלן: רינות, *עזרה*].
51. האקדמיה ללשון העברית, *לקט תעודות לתולדות ועד הלשון והאקדמיה ללשון העברית תר"ן-תש"ל*, ירושלים תש"ל, עמ' 104-105. [להלן: האקדמיה ללשון, *לקט תעודות*].
52. לוי, *אגרות*, עמ' 33.
53. Carl Alpert, *Technion-The Story of Israel's Institute of Technology* New York-Haifa, 1982. p. 9. [להלן: אלפרט].
54. לוי, *אגרות*, עמ' 33.
55. אלפרט, עמ' 10.
56. לוי, *אגרות*, עמ' 35-36.
57. שם, עמ' 33.
58. אלפרט, עמ' 13.

59. שם, עמ' 12.
60. שם, עמ' 26.
61. *בספר העליה השנייה מספר גדולה ובלבד שבין על כך, שסייע לוין ידידו לפתור את בעיית סוג היסודות למבנה הטכניון*. תש"ן, עמ' 326.
62. שם, עמ' 31.
63. שם, עמ' 35.
64. שם, שם.
65. שם, עמ' 38-39.
66. לוי, *גלות ומרד*, עמ' 223.
67. אלפרט, עמ' 41.
68. שלמה קפלנסקי, *הטכניקה והשפה*, תדפיס בעברית בארכיון ההיסטורי של הטכניון, חיפה, תיק מלחמת השפות. תורגם מגרמנית מה-*Die Welt*, 46, 1913.
69. לוי, *אגרות*, עמ' 212.
70. בן-יהודה, *סיפורה של "הרצליה"*, עמ' 77.
71. שם, עמ' 79; אלפרט, עמ' 39. באשר להסתדרות המצומצמת ראה: שמעון שור, *ההסתדרות המצומצמת - קבוצת אינטליגנציה ארצישראלית צעירה בפוליטיקה היישובית בתקופת העליה השנייה*, עבודת מ.א. בחוג לסוציולוגיה, אוניברסיטת תל-אביב, 1974. [להלן: שור, *ההסתדרות המצומצמת*].
72. תזכיר התלמידים בתוך: בן-יהודה, *סיפורה של "הרצליה"*, עמ' 465-468.
73. שם, עמ' 79.
74. לוי, *אגרות*, עמ' 235.
75. שם, עמ' 236.
76. גולדשטיין, *אחד העם*, עמ' 363-364.
77. בן-יהודה, *סיפורה של "הרצליה"*, עמ' 78-79.
78. האקדמיה ללשון העברית, *לקט תעודות*, עמ' 106.
79. לוי, *אגרות*, עמ' 218-220.
80. שם, עמ' 221.
81. שם, עמ' 223.
82. שם.
83. שם, עמ' 227.
84. שם, עמ' 226.
85. מכתבו של נתן אל לוי שמור בארכיון הטכניון בתיק ההתכתבויות של לוי. תאריך חמכתב: 21.6.1913. ר' גם רינות, *עזרה*, עמ' 189.
86. האקדמיה ללשון העברית, *לקט תעודות*, עמ' 106, הערה 3.
87. שם, עמ' 107-108.
88. לוי אל כרפס (תרגום לעברית מהמקור הרוסי) 26.11.1913, ארכיון הטכניון, תיק ההתכתבויות של לוי.
89. רינות, *עזרה*, עמ' 199.
90. בן-יהודה, *סיפורה של "הרצליה"*, עמ' 78-79; שור, *ההסתדרות המצומצמת*, עמ' 57.
91. שור, שם.
92. בן-יהודה, *סיפורה של "הרצליה"*, עמ' 80.
93. לוי, *אגרות*, עמ' 236.



94. ספר הפרוטוקולים של ישיבות מרכז המורים (תרע"א-תרע"ג), עמ' 67-68 ; 71-73 ;  
בארכיון החינוך היהודי, אוניברסיטת תל-אביב, מיכל 91, תיק 9א.
95. גולדשטיין, אחד העם, עמ' 366-367.
96. ארתור רופין, פרקי חיי, ב, תל-אביב תשכ"ה, עמ' 173-174.
97. בריהודה, סיפורה של "הרצליה", עמ' 80-81.
98. אלבוים-דרור, החינוך העברי, עמ' 206 ואילך.
99. האקדמיה ללשון העברית, לקט תעודות, עמ' 113 ; לוי, אגרות, עמ' 212, 303-304.
100. אלפרט, עמ' 11-13.
101. שם, עמ' 54.
102. רופין, פרקי חיי, עמ' 131-132.
103. מאגנס אל לוי, תיק התכתבויות לוי, ארכיון הטכניון.
104. לוי, אגרות, עמ' 266-268.
105. אלפרט, עמ' 55.
106. האקדמיה ללשון העברית, לקט תעודות, עמ' 114.
107. שם. אלפרט טוען שהחלטות אלה היו כה דרמשמעויות ועמומות ששני הצדדים יכלו  
לטעון לניצחון.
108. גולדשטיין, אחד העם, עמ' 367-368 ; אלפרט, עמ' 58.
109. אלפרט, עמ' 63-64.
110. שם, עמ' 57-58.
111. שם, עמ' 68-69.
112. לוי אל האנטקה, אגרות, עמ' 327.